

Պէտք է ըսել որ 1211 թուականի Հաղ-
բատի Աւետարանն ալ ունի աշխարհիկ
բովանդակութեամբ նկարներ:

Ս. Ղազարի ձեռագրատան դոհարներէն
թիւ 424 զրչադիրն ալ, Վարք Աղեքսան-
դրի, ընծայուած Կեղծ Կալիստենէսի,
որուն զանազան ուրիշ օրինակները ցըր-
ուած են այլեւայլ զրազարաններու մէջ
(Պերլին, Մանչեսթըր, Միւնիխ, Փարիզ,
Վիեննա, ևն.), եւ որոնց մէջէն հնա-
դոյնը կը թուի ըլլալ, իր ներկայ վիճա-
կով կը պարունակէ 258 էջ. իւրաքանչիւր
էջ զրեթէ ամբողջութեամբ զարզարուած
է զեղեցիկ մանրանկարներով, որոնք սիւ-
նակներու, խորաններու եւ ազատ տարա-
ծութիւններու մէջ զետեղուած գրութիւն-
ներուն բովանդակութիւնը կը պատկերա-
ցընեն: Թէեւ չի կրեր բացայայտ թուա-
կան մը, սակայն մեկնելով ներքին տը-
եալներէ (հանգամանքը, թուղթը, գրու-
թեան տեսակը, գործածուած գոյները եւ
յատկապէս նկարներու դժագրութիւնը,
ուր տակաւին գոյութիւն չունի հեռանը-
կարի [perspective] ծանօթութիւնը), կա-
րելի է զետեղել զայն ԺԴ. դարու վերջին
տարիները, կամ ԺԴ. դարու առաջին կէ-
սին մէջ, առանց շատ հեռանալու ճըշ-
մարտութենէն (տե՛ս «Բագմավէպ», 1914,
էջ 193-208, 241-251):

Անխառն ու մեծ հաճոյքով է որ, հուսկ,
մեր խնդակցութիւնները կը յայտնենք
«Հայաստան» հրատարակչութեան, այս
զեղատիպ եւ ներկայանալի հատորին
համար, որ թէեւ զեղարուեստական հրա-
տարակութեան մը բոլոր պահանջները
չի գոհացներ տակաւին, յատկապէս վեր-
արտադրութեան յստակութեան եւ հա-
րազատութեան տեսակէտէն, սակայն կը
ներկայանայ մեզի իբր ժողովրդական
սքանչելի հրատարակութիւն մը, սահ-
մանուած լայն հասարակութեան, ուր
անտարակոյս կը կատարէ իր բարերար
զեբը, արթնցնելով գիտակցութիւնը եւ
սէրը հանդէպ ազգային արժէքներուն,
հանդէպ հայկական զեղարուեստին:

Հ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԶՏԻԿԵԱՆ

LUDOVICO DI BREME, *Lettere, a cura di Piero Camporesi, Einaudi, Torino, 1966.*

Լուստովիքոյ տի Պրեմէ եւ Հ. Յովհ. Չոհրապի միջեւ եղած յարաբերութիւն-
ներու մասին արդէն խօսած էր Քարլոյ
Քալքաթերրա, «Բանակուիւ Լուստովիքոյ
տի Պրեմէի» հատորին մէջ (Carlo Calca-
terra, *Polemiche, Ludovico di Breme, Torino, 1923, p. XCII*): Լոյս կը տեսնեն
հիմա նամակները, զոր Լուստովիքոյ տի
Պրեմէ զրած է առ Չոհրապ, թիւով ու-
թը. առաջինը՝ 1805ին, հատ մը՝ 1806ին,
չորս հատ՝ 1808ին եւ հուսկ հատ մը՝
1816ին: Այս նամակները, առնուած Ս.
Ղազարի դիւանէն, մասնաւորապէս կը
վերաբերին հայ լեզուի ուսմունքին, ո-
րուն ձեռնարկած էր Տի Պրեմէ, եւ այն
բարեկամական աջակցութեան, զոր Տի
Պրեմէ տուած էր Միխիթարեաններուն՝
իշխանութեանց մօտ: (Ասոր մասին տես
նաեւ նամակ առ Քալուզոյ, 23 Յունիս
1807, Անդ, էջ 14):

Հետեւաբար հետաքրքրական են թէ՛
զրականութեան պատմութեան տեսակէ-
տէն, եւ թէ՛ Միխիթարեաններու պատմու-
թեան աւրնչութեամբ: Տի Պրեմէի հե-
տաքրքրութիւնը հայ զրականութեան
հանդէպ՝ կարճ տեսողութիւն ունեցած է,
ծնունդ առնելով արտաքին ազդակէ մը,
Եւսերիոս Կեսարացիի Քրոնիկոնին հրա-
տարակութենէն: Այս երկին հրատարա-
կութեան մասին տեղեկութիւն տուած էր
նոյն ինքն Տի Պրեմէ, «Իլ Քոնցիլիարքէ»
հանդէսին մէջ (1808, Հոկտ. 18, թիւ
14): Հիմա վերահրատարակուած են
նոյնանուն հանդէսին մէջ, խմբագրու-
թեամբ Վիթթորիոյ Պրանքայի («Il Con-
ciliatore», Le Monier, Firenze, 1965, Vol.
I, p. 237).

Սակայն Տի Պրեմէի հակումը դէպի
հայկական նիւթերը՝ ատկէ առաջ սկսած
էր, ինչպէս կը մատնանչէ Քամփորեզի
(անդ, էջ VIII), երբ կը գրէ. «Ծուրջ
1804/5ի ժամանակները, զարձեալ օգնու-
թեամբ Քալուզոյի, որ քաջ արեւելագէտ

էր, եւ յետոյ հայ միանձն Յովհաննէս
Չոհրապի՝ մերձեցաւ հայ լեզուի եւ գրա-
կանութեան, այն յոյսով՝ որ հոն գտնէր
կորսուած յոյն զլուխ գործոցներ, եւ
ձեռք զարկաւ «Aperçu sur la littérature
arménienne» գործի մը, որ սակայն
չհրատարակեց: Մինչդեռ լոյս տեսան
քանի մը հայկական բանաստեղծութիւն-
ներ, թարգմանուած եւ հրատարակուած
1807ին (Տի Պրեմէ, անդ, էջ 24-25), եւ
նաեւ նամակ մը առ Քալուզոյ (Յուլիս-
Օգոստոս, 1807, անդ, էջ 18): Aperçuն
չհրատարակեց, որովհետեւ նոյն ատեն
նման գործ մը լոյս տեսած էր աշխատա-
ցութեամբ Զրպետի եւ Մարթէնի»:

Ինչպէս յայտնի է, Տի Պրեմէ (1789-
1820) հեղինակաւոր անձնաւորութիւն է՝
խտալական վիպապաշտ եւ ազատական
շարժումին: Իր հետաքրքրութիւնը դէպի
հայ զրականութիւն՝ անտարակոյս նշան
մըն է ո՛չ միայն մասնաղիտական, այլ
աւելի խոր հակումի մը, ազգային եւ ժո-
ղովրդական զրականութեան հանդէպ.
հակում մը, որ յետագային մեծ տարա-
ծութիւն պիտի ունենար համայն վիպա-
պաշտութեան մէջ: Եւ ունեցաւ նաեւ
գործնական հետեւանքներ:

Լորտ Պայրըն, Միլանի մէջ, Տի Պրե-
մէն ճանչնալէ եւ Ս. Ղազարի մասին ան-
կէ տեղեկութիւններ քաղելէ ետքն է՝ որ
Վենետիկ անցաւ, մօտեցաւ հայերէնի եւ
հայ զրականութեան ու պատմութեան
ուսմունքին:

Կ. Վ.

* * *

GIAN PIERO LUCINI, *Lettere a Grand Nazariantz, In «Gaal», Bari, settembre, 1967:*

Ճիան Փիերոյ Լուչինի, խորհրդապաշտ
բանաստեղծը (1867-1914) բարեկամ ե-
ղած է Հրանդ Նազարեանցի, ասոր Իտա-
լիա հաստատուելէն ետք: Կը թուի թէ
երբեք անձամբ տեսնուած չեն, սակայն
խիտ նամակագրութիւն մը ունեցած են,
լեցուն լուրերով, անձնական տեղեկու-
թիւններով եւ աշխատանքի ծրագիրնե-

րով: Այս մտերմութենէն ծագեցաւ Լու-
չինիի բարեկամութիւնը՝ հանդէպ հայ
ժողովուրդին, որ ծնունդ տուաւ յետոյ
քանի մը յօդուածներու՝ ձօնուած հայկա-
կան դատին:

Այս նամականիէն ցարդ լոյս տեսած
էին քանի մը նմոյշներ (Տե՛ս «Volere»,
II, 3, 1-15, Feb., 1939; «La voce Repub-
blicana» 1 Feb. 1950; 6/7 Giugno, 1964).
Ասոնց վրայ հիմա կ'աւելնան այս երեքը,
հրատարակուած Կրապի հանդէսէն, որ
Նազարեանցն ունեցաւ հիմնարկողներու
եւ աշխատակիցներու թիւին մէջ: Նա-
մակները գրուած են 1912ի Սեպտեմբերին
եւ Հոկտեմբերին: Լուչինի կը գրէ թէ
մտադիր էր խմբագրել քննական դիմա-
ստուեր մը՝ Նազարեանց բանաստեղծի
մասին (բայց եթէ նոյն իսկ գրած ըլլայ,
հրատարակած ըլլալը յայտնի չէ), եւ
կ'ակնարկէ իրենց միջեւ հասարակաց ծը-
րագրի մը՝ հանդէսի մը հրատարակու-
թեան նկատմամբ, որուն տիտղոսը պիտի
ըլլար «Italo-Armeno», բայց որ չէրա-
գործուեցաւ: Յամենայն դէպս, այս ծը-
րագիրը յինքեան բաւական է ապացու-
ցանելու՝ թէ Լուչինի ո՛րքան մասնակից
էր հայկական հարցերուն: Լուչինի եւ
Նազարեանց նամականին շատ հարուստ է
նիւթերով, որոնք կը հետաքրքրեն ո՛չ
միայն իտալական զրականութիւնը, այլ
նաեւ ապացոյց են բարեկամութեան կա-
պերուն, որոնք կը զօդէին իտալացի բա-
նաստեղծը՝ հայ ժողովուրդին: Հետեւա-
բար մաղթելի է որ լոյս տեսնէ ամբող-
ջութեամբ:

Կ. Վ.

* * *

VITTORIA AGANOR, *Lettere a Domenico Gnoli, a cura di Biagia Mariniti, Sciascia Caltanissetta, Roma, 1967.*

Ժամանակը բարենպաստ դատաւոր ե-
ղած է. եւ այլ եւս Վիկտորիա Աղանուր
իր տեղը կը գրուէ, ոչ այնքան առաջնա-
կարգ, բայց արժանավայել, իտալական
բանաստեղծութեան պատմութեան մէջ:

ինչ որ կը փաստուի իր «Ֆեմալերգուրքիւն-ներ»ուն ներկայութեամբ ոչ միայն Barbieraի հին ծաղկաքաղին մէջ (1916), այլ նաեւ աւելի մերձաւոր ժամանակի ծաղկաքաղներու մէջ, Scheiwillerի (1951), Romanoի (1955), Baldacciի (1958), U-liviի (1963):

Ուրիշ փաստ մըն ալ՝ ահա՛ այս նամակներու հրատարակութիւնը, բանաստեղծուհի Մարնիթիի կողմէն՝ մեծ խղճմտութեամբ խմբագրուած:

Նեոլի դասական բանաստեղծ էր, սակայն նաեւ հեղինակ նորոգութեան թելադրանքի մը, կատարուած ձիւղը՝ Օրսինի ծածկանունով: Իրեն հետ Աղանուր, քանի մը տարիներու ընթացքին (1899-1901), խիտ նամակագրութիւն է մշակած, կէս մը բարեկամական և կէս մը սիրային հանգամանքով. նամակագրութիւն, որ վերջ դատաւ բանաստեղծուհիին ամուսնութեամբ՝ Կուրտոյ Փոմփիլիի հետ:

Աղանուրի այս նամակները շատ հետաքրքրական են, թէ՛ դրական տեսակէտէն, թէ՛ հողերանականէն, և կը նըպաստեն լաւագոյն կերպով ծանօթանալու բանաստեղծուհիին «Յալիտեմական Զրոյց»ին:

Ինչպէս յայտնի է, Աղանուր իտալացի հեղինակ է, և ոչ թէ հայ: Այս առնչութեամբ՝ նէ կը պարզէ Նեոլիի (7 Սեպտ. 1898ին). «Ոչ մէկ յարաբերութիւն ունիմ իմ ծագման երկրին հետ, այլ միայն Ս. Ղազարի Հայրերուն հետ: Մայրս Միլանցի է, Փաշինի մը» (անդ, էջ 57): Յետագային, աւելի ևս ստուգելով, (14 Սեպտ. 1898ին) կը գրէ. «Մենք Անդրիացի կաթողիկէ հպատակ ենք, և ոչ մէկ դոյք ունինք այլ ևս Հայաստանի մէջ» (անդ, էջ 59):

Թէ Աղանուր այսպէս ինքզինք օտար կը զգար, լեզուի և մշակոյթի կողմէն՝ Հայաստանի հանգէպ, փաստուած է նաեւ իր կեանքէն և վրական գործերէն. սակայն տարօրինակ կերպով ասոր կը հակասէ իր մէկ էջը առ Նեոլի, որ 30 Սեպտ. 1898ի թուականը կը կրէ. «Այսօր այլ ևս գրել չեմ գիտեր. չորս օրէ ի վեր կ'ան-

ձրեւէ և կ'զիջ օդը ու աշնան սկզբնաւորութիւնը ցաւի պատճառ է: Աշխարհի ամբողջ մեղամարտութիւնը վրաս կ'իյնայ. աշնան՝ միշտ հիւանդ ըլլալ կը կարծեմ: Յուրտէն այնքան կը վախնամ: Կը թուի թէ Արեւելքի կարօտէն տարուած եմ. Արեւելքը, զոր տեսամ եմ միայն իմ սիրելի հայրիկի ջերմ բառերուն մէջէն, որոնք լուսաւոր պատկերներ կը յարուցանէին արմաւենիներու, սլացիկ՝ դէպի կապոյտ երկինքը, և պարտէզներու՝ ընդարձակ և ջերմ, որոնք կը շրջապատեն սպիտակ սիւնաշարքերով պալատները» (անդ, էջ 70/1):

Առ Նեոլի ուղղուած նամակագրութիւնը խիտ եղած է (172 նամակ և տոմս). սակայն քիչ անգամ անձամբ տեսնուած են: Իրենց առաջին հանդիպումին, Վենետիոյ մէջ 1899ի Օգոստոսի առաջին կէսին, Աղանուր հոռոմայեցի բանաստեղծը տարած է Ս. Ղազար, ուր իրենց առաջնորդած է Հ. Ղ. Ալիշան: Այս այցելութիւնը «արտաքին առիթը» եղած է Նեոլիի բանաստեղծութեան՝ «Հայկական ջարդեր» վերնագրով, ձօնուած Աղանուրին և հրատարակուած Rivista d'Italiaի մէջ, 15 Նոյ. 1898ին (այժմ վերհրատարակուած Մարնիթիէն, անդ, էջ 276/8):

Բայց, Աղանուրի նամակներուն մէջ, Հայ անունը ուրիշ անգամներ ալ կը ներկայանայ. որովհետեւ բանաստեղծուհին 1898ի Դեկտեմբեր և 1899ի Յունուար ամիսներուն միջեւ հարցում մը ուղղած է Հ. Ղ. Ալիշանի կողմէ՝ Նեոլիի, որ Հոռոմի աղբային դրողարանի վարիչն էր, զիտնալու համար թէ հոն հայ ձեռագիրներ կայի՞ն թէ ոչ. (անդ, էջ 110, 115, 120): Սակայն այս նամակէն չ'երեւիր թէ ի՞նչ եղած է Նեոլիի պատասխանը: Ասկէ զատ, թուարկելով լեզուները, որոնցմով թարգմանուած էին իր բանաստեղծութիւնները, Աղանուր կը յիշէ նաեւ հայերէնը. խօսքը կը վերաբերի Հ. Ա. Ղազիկեանի թարգմանութեան, ինչպէս ճիշտ կը նշէ Մարնիթի՝ իր մէկ ծանօթագրութեան մէջ (անդ, էջ 287):

Կ. Վ.

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆՔ

- ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ. - Ուղուէն Աշըղեան գերդաստանին պատմութիւնը: Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1968, էջ 239:
- ԳԱԶԱԶԵԱՆ ԶԱՐԵՆ. - Բանաստեղծութիւններ: Փարիզ, տպ. Արաբս, 1963, էջ 184:
- ԳԱՆԳՐՈՒՆԻ ՀՐԱՆԳ. - Ժամագրութիւնը չյարգեց (Պատմութիւններ): Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1966, էջ 179:
- ԳԱՍԲԱՐԵԱՆ ՄԿՐՏԻՉ Մ. (Ջրվէժ). - Տասը տարի Թլիստինցի շունչին տակ և կէմքեր ու դէպքեր: Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան - Ֆրեզոյ, Գալիֆ. 1968, էջ 110:
- ՄԻՐՁԵԱՆ ՎԱՐԳԱՆ ՎՐԳ. - Դիւան Ատրպատականի Հայոց Պատմութեան: Թարիզ, տպ. Նուրբաշի, 1966, էջ 264:
- ԶԱՀՐԱՏ. - Գունաւոր սոսճաններ (Քերթուածներ): Իսթանպուլ, տպ. Պայքար, 1968, էջ 16:
- ԶԱՒԱՐԵԱՆ ՍԻՄՈՆ. - Նշխարներ (Հրտ. Հ. Յ. Դաշնակցութեան): Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1968, էջ 276:
- ԹԱԳՆՈՐԵԱՆ ՌՈՒԲԷՆ. - Բանաստեղծութիւններ: Պէյրութ, 1966, էջ 119:
- ԹԷՔԷԱՆ ՎԱՐԳԱՆ ՎՐԳ. - Հողերու երգարան: Պէյրութ, տպ. Մեհրոպ, 1968, էջ 192:
- ԹՈՐԱՆԵԱՆ ԹՈՐՈՍ. - Երեսներ Պետական բժշկական Հաստատութիւնը: Փարիզ, 1968, էջ 78:
- ԺԻՐԱՅՐ Ղ. - Հայաստանցի Փրոֆեսորներուն հետ: Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1968, էջ 108:
- ԽՐԱՆՈՒՆԻ ԶԱՐԵՆ. - Լուսնապարտէզ (Քերթուածներ): Մատենաշար «Ահեկան»: Պէյրութ, տպ. Շիրակ, 1968, էջ 25):
- ՀԱՄԱՍՏԵՂ. - Երկեր: Ա. Հատոր (Գիւղը և Անձրեւ): Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1966, էջ 404:
- ՂԱԶԱՐԵԱՆ ՀԱՅԿԱԶ զ. - Յեղասպան թուրքը: Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1968, էջ 424:
- ՂԱԶԱՐԵԱՆ ՍԱՐԳԻՍ. - Հողորդ (Երգիծական վեպ): Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1967, էջ 100:
- ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՍԻՈՆ ԱՐՔՊՍ. - Պատմութեան համար. - Եկեղեցականի մը կեանքի հանգրուանները: Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1968, էջ 277:

- ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՍԱՀԱԿ Ա. - ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ ՆԱԶԱՐԷՐ Պ. - Յուցակ Ձեռագրաց Մշոյ Ս. Առաքելոց-Թարգմանչաց վանքի և շրջակայից: Խմբագրեց՝ Արայ Գալայճեան: (Հայկական Մատենաշար Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան): Երուսաղէմ տպ. Ս. Յակոբեանց, 1967, էջ 231:
- ՅՈՎԱՍՏՓԵԱՆ ԱԲՐ. - Վերապատուելի Յակոբ Մ. Մուրոյեան - Կեանքը և գործը: (Հրտ. Թեհրանի հայ Աւետ. Եկեղեցու): Թեհրան, տպ. Մողեան, 1968, էջ 494:
- ՆԱՅԻՐԻ ԺԻՐԱՅՐ. - Հնչակեան կուսակցութիւնը և հայկական հողային դատը: Պէյրութ, 1968, էջ 83:
- ՆԱՐԳՈՒՆԻ ՇԱՒԱՐՇ. - Յանուն Մեհրոպ Մաշտոցի: Պաշտպանութիւն հայ լեզուի: Ա. Հատոր: Փարիզ, տպ. Յառաջ, 1967, էջ 191:
- ՇԱՀՈՅԵԱՆ ԼԵՒՈՆ. - Տիգրիսի ափին: Պէյրութ, տպ. Մեհրոպ, 1967, էջ 142:
- ՇԱՀՊԱԶԵԱՆ ՅԱԿՈՒ ԶԱՐԲ. - Թանգարան գիւղը մեր և սիրոյ արիւնտ ածուներ: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1967, էջ 556:
- ՇՆՈՐՀՈՐԵԱՆ Մ. Յ. - Քրիստոնէական կեանքի հիմնաքարերը: Թեհրան, տպ. Մողեան, 1968, էջ 120:
- ՉՈՐՊԱՃԵԱՆ ՏԻՄՈԹԷՍՍ ՎԵՐ. - Արբանձակի դանակը: Պէյրութ, տպ. Շիրակ, 1968, էջ 24:
- ՊԵՏԻԿԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼ Կ. (Գիսակ). - Գիսակարան - Խօսք և խորհուրդք ի խորոց սրտի Գիսակի: (Հաւաքեց, դասաւորեց, նոթագրեց՝ Գիսակորդին Ա. Ա. Պ): Նիւ Եորք, 1967, էջ 248:
- ՊՈՂԱՐԵԱՆ ՆՈՐԱՅՐ ԵՊՍ. - Մայր Յուցակ Ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց: Գ. Հատոր: (Հայկական Մատենաշար Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան): Երուսաղէմ, տպ. Ս. Յակոբեանց, 1968, էջ 645):
- ՍԱԶՃԵԱՆ ԳԷՈՐԳ. - Դատաւճիռը (Թատերգութիւն՝ երկու արարով): Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1968, էջ 61:
- ՍԱՍՈՒՆԻ ԿԱՐՈՅ. - Սարերու Ասլանը (Գէորդ Չաուշի կենսագրութիւնը): Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1966, էջ 667:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ		PRIX DE L'ABONNEMENT ANNUEL	
Խաւիլոյ համար	3500 Լիր	Pour l'Italie	3500 Lires
Արտասահմանի համար	8 Տրլար	Pour l'Etranger	8 Dollars
Մէկ քիւր՝ 250 Լիր	0,50 Տրլար	Le Numéro: 250 Lires - 0,50 Dollar	

Կը ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ «ԳԱԼՈՒՍ ԿԻԻԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ» ՆՊԱՍՏՈՎ
 PUBLIE AVEC LE CONCOURS DE LA «FONDATION CALOUSTE GULBENKIAN»
 Direzione - Amministrazione - Abbonamenti - Isola San Lazzaro - 30100 Venezia (Italia) - Tel. 60-104
 Autorizzazione Tribunale di Venezia, 14 Genn. 1954, N. 153 del Registro. - Proprietario: Congr. Mechitarista di Venezia
 Direttore responsabile: P. MESROBIO Dr. GIANASCIAN. - Tipografia Armena di S. Lazzaro in Venezia

